

Dragan Damjanović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,

Odsjek za povijest umjetnosti

Pregledni rad / *Subject review*

UDK / UDC: 726.54:271.2(497.5 Poganovci)

18. 6. 2014.

Pravoslavna crkva sv. Ilije u Poganovcima

Ključne riječi: Poganovci, barokni klasicizam, historicizam, Georg Seufert, Tošo V. Kovačević

Keywords: Poganovci, Baroque Classicism, Historicism, Georg Seufert, Tošo V. Kovačević

Crkva sv. Ilije pripada skupini vrijednih i dobro sačuvanih baroknoklasicističkih sakralnih građevina Slavonije. Podignuta je u prvoj polovini 19. stoljeća, vjerojatno 1843., a opremljena je opremom nastalom od kraja 18. stoljeća do Prvoga svjetskog rata. Toranj crkve kruni jedna od najrazvedenijih i najraskošnije riješenih kupola slavonskog historicizma.

Uvod

Crkva sv. Ilije u Poganovcima, selu smještenome na putu između Našica i Osijeka, pripada skupini vrijednih i dobro sačuvanih baroknoklasicističkih sakralnih građevina Slavonije. Podignuta je u prvoj polovini 19. stoljeća, a sadrži opremu nastalu od kraja 18. stoljeća do Prvoga svjetskog rata. Toranj crkve kruni jedna od najrazvedenijih i najraskošnije riješenih kupola slavonskog historicizma.

Nastanak današnjeg sela Poganovci može se datirati u početak 18. stoljeća, nakon prestanka osmanlijske vlasti, iako gradina u šumi Breza između Budimaca i Poganovaca te nalazi srednjovjekovnog novca upućuju na okolnost da je blizu današnjeg mjesta postojalo i u srednjemu vijeku naselje. Selo je smješteno u neposrednoj blizini rijeke Vuke na ranije naplavnom području koje se počelo isušivati četrdesetih godina 19. stoljeća gradnjom Poganovačko-kravičkog kanala. Sve do početka 20. stoljeća bilo je uglavnom naseljeno srpskim pravoslavnim stanovništvom.¹

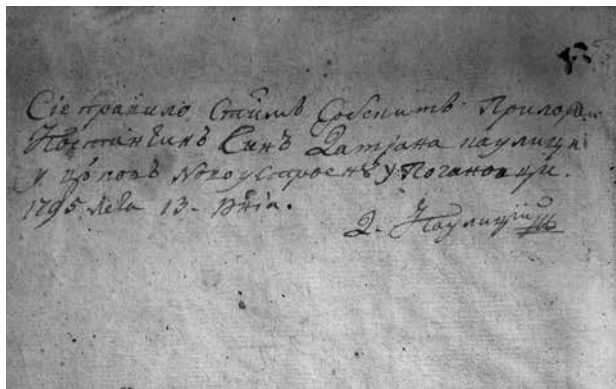
U crkvenome su smislu gotovo cijelo vrijeme od početka 18. stoljeća do danas Poganovci dio budimačke parohije, nekada zvane i budimačko-poganovačka s iznimkom razdoblja od 1788. do 1811. kada se u selu nalazila samostalna

parohija kojom je upravljao paroh Petar Branković, rodom Poganovčanin,² te razdoblja neposredno nakon Drugoga svjetskog rata. Time je i poganovačka crkva, osim spomenuta dva kratka razdoblja, imala neprestano status filijalne crkve. Do 1812. bila je posvećena Sošestviju svetoga Duha (Silasku Duha Svetoga), a od 1812. do danas svetome Iliji.³

Crkva se danas nalazi u okviru Osječko-poljske eparhije, koja nosi naziv kao i episkopija utemeljena početkom 18. stoljeća, no koja je bila ukinuta još 1733. godine. Od 1733. do 1758. okolica Osijeka, pa time i Poganovci, bili su u sastavu Pakračke eparhije, a potom do 1991. Srijemske arhidijeceze, sa sjedištem u Srijemskim Karlovcima, kada je obnovljena Osječko-poljska eparhija koja danas ima sjedište u Dalju.⁴

Gradnja crkve sv. Ilije u Poganovcima

Zahvaljujući rijetkim dokumentima iz 18. stoljeća, što publiciranima što nepubliciranima, poznato je kako Poganovci dosta dugo nakon prestanka osmanlijske vlasti nisu dobili crkvu. U spisima Konzistorija Pakračke eparhije iz

1. Zapis iz 1795. godine u knjizi *Pravila molebnaia svjatih serbskih prosvetitelej* (Правила молебная С'тыхъ сербскихъ Просветителей) u roganovačkoj crkvi koji spominje »novoustrojenu« građevinu / Note dated 1795 in the book »Правила молебная С'тыхъ сербскихъ Просветителей« preserved in the church in Poganovci, mentioning the »newly founded« building

1760. navedeno je kako u selu nema nikakve crkve, dok je u susjednim Budimcima još uvijek postojala samo drvena građevina.⁵ Namjera gradnje nove crkve, koliko se po trenutačnom stupnju istraženosti može reći, prvi se put u arhivskim izvorima spominje od 1782. do 1783., i to u spisima Virovitičke županije, unutar koje se tada selo nalazilo.⁶ U latinski pisanom dopisu mještana, odnosno kako stoji u potpisu, grčkoistočnih neujedinjenih vjernika iz Poganovaca od 15. ožujka 1782. zatraženo je da se podigne nova crkva jer im je nepraktično pohađati službu u Budimcima, osobito zimi i osobito ako se vode žene i djeca. Virovitička županija je tek godinu i pol dana kasnije razmotrila molbu na općoj sjednici od 15. prosinca 1783. Zatražilo se da se s obzirom na imovno stanje Poganovčana sastavi troškovnik i plan crkve.⁷ Tragova da se nešto doista poduzelo, međutim, dalje se ne nalazi. Može se pretpostaviti da se gradnji današnje crkve ipak nije pristupilo u to vrijeme, nego se vjerojatno podignula samo drvena građevina, na koju se po svojoj prilici odnosi podatak zabilježen u rukopisnom zapisu iz sredine 1795., dodanom na prvu stranicu knjige *Pravila molebnaia svjatih serbskih prosvetitelej* (Правила молебная С'тыхъ сербскихъ Просветителей), koja se čuva u roganovačkoj crkvi. U zapisu stoji: »Сіе правило Ст'имъ Србскимъ Приложи Костантинъ Синъ Дамјана каулиціи(?) у Црковъ Новоустроєну у Погановци. 1795. лета 13. Юнія. Д. Каулицій«; dakle, knjigu je poklonio Kostantin sin Damjana u crkvi **novoustrojenoj** u Poganovcima. Iako je moguće da se navod o novoustrojenoj crkvi odnosi na utemeljenje posebne parohije, ipak je vjerojatnije da se govori o novoj građevini. Gotovo je sigurno ipak da tada još uvijek nije počelo podizanje današnje zidane crkve jer se ne spominje u opisu sela nastalom u sklopu projekta izrade tajnih zemljovida Habsburške Monarhije krajem 18. stoljeća.⁸

2. Obrisi tlocrta crkve u Poganovcima prema katastarskom planu iz 1862.; Hrvatski državni arhiv (HDA), fond br. 1421, Arhiv mapa za Hrvatsku i Slavoniju, Poganovci, VIR. 162 / Ground plan outline of the church in Poganovci according to the cadastral survey of 1862; Croatian State Archives, fond n. 1421, Archives of maps of Croatia and Slavonia, Poganovci, VIR. 162

Na ovu prvu drvenu roganovačku crkvu odnose se vjerojatno i podaci u katoličkim kanoničkim vizitacijama Pečuške biskupije iz prvih desetljeća 19. stoljeća. Poganovci su naime pripadali administrativno pod vrlo prostranu župu u Brođancima (koja je obuhvaćala osim samih Brođanaca i sela Habjanovce, Martince, Budimce, Poganovce te dulje vremena Čepin), a koja je bila u sastavu Valpovačkog dekanata ove mađarske biskupije. U selu je živjelo u to vrijeme vrlo malo katolika – na primjer, 1810. bio je sedam katolika i 279 pravoslavaca, tako da se nije pristupilo gradnji sakralne građevine za ovu konfesionalnu skupinu;⁹ vizitatori, međutim, redovito bilježe sve sakralne građevine koje su postojale u mjestima brođanačke župe, pa tako i pravoslavne. Prva vizitacija u kojoj se spominje roganovačka crkva datirana je u 1810. godinu,¹⁰ a potom se ponovno spominje u vizitaciji obavljenoj između 24. i 25. srpnja 1829.¹¹ Nažalost, vizitatori ne preciziraju od kojega je materijala crkva sagrađena niti u bilo kojemu smislu opisuju građevinu.

Današnja je roganovačka crkva po svojoj prilici u cijelosti podignuta tek početkom 1840-ih godina. Probleme s preciznom datacijom stvaraju nepreciznosti u objavljenom ugovoru mještana Poganovaca i graditelja Georga Seuferta od 12. ožujka 1843. u kojemu se govori primarno o gradnji tornja crkve, no usporedno se spominje izgradnja krovista na »novim zidovima«.¹² Na što se odnosi sintagma »novi zidovi« – na dograđeni dio crkve (toranj i možda kor) ili cijelu građevinu, nije do kraja jasno. Naime, prema ugovoru Seufert se obavezao podići crkveni krov za 5 stopa, što upućuje na okolnost da je dio građevine, brod, već bio podignut.¹³ Ne može se međutim isključiti ni mogućnost da je riječ o nepreciznoj formulaciji i da je cijela crkva podignuta 1843. U tu je godinu datira, prema zapisima u Drugom svjetskom ratu uništenih knjiga budimačke parohije, i osječki paroh i

3. Glavno, zapadno pročelje crkve u Poganovcima 1958. godine (foto: N. Vranić, Ministarstvo kulture, fototeka, inv. br. 19618, br. negativa I-A-154) / Main, western façade of the church in Poganovci in 1958 (photo N. Vranić, Ministry of Culture, Photo Library, inv. n. 19618, neg. I-A-154)

4. Zapadno pročelje crkve u Poganovcima, današnje stanje (foto: D. Damjanović, 14. 4. 2013.) / Western façade of the church in Poganovci, present state

amaterski povjesničar Lazar Bogdanović koji je krajem 19. i početkom 20. stoljeća obišao veći dio crkava slavonskog dijela današnje Osječko-poljske eparhije i koji precizno navodi da je njezina gradnja stajala 2500 forinti.¹⁴ Sam graditelj Seufert dobio je 300 forinti.¹⁵ Riječ je o iznosu koji je dosta skroman, no budući da je riječ o relativno malenoj crkvi, moguće je da je podizanje cijele građevine doista toliko stajalo, odnosno da su veći dio troškova, sudjelovanjem u izvedbi radova, snosili sami mještani.

Za napomenuti je da i Anđela Horvat, prema, nažalost, navedenom izvoru, crkvu datira u 1844. godinu, što je blisko podacima koje donosi Bogdanović.¹⁶

Dok se početak gradnje crkve ne može precizno odrediti, radovi na izgradnji zasigurno su završeni 1843. U travnju te godine u ime cijele seoske općine Poganovci pisao je odbor mještana sastavljen od Ignjatije Brankovića, Josipa Stanivukovića, Stanka Lazića, Sime Živkovića, Sovre Miloševića, Živka Damjanovića, Tase Prekodravca i Jakoba Zdjelarevića Skupštini Virovitičke županije u kojoj su je molili da ih se oslobodi županijskih poslova u toj godini zbog zidanja crkve. »Plemenita skupstino Varmeczka. Gospodo Nami Naj Millostivnia! Buducs Doli podpisata Obstina Poga-

novczi, sad ovoga Litta Nakanila jest sebi Novu Czerkvu da Napravimo, potribita Czigla i sva ostala sasvim pripravito jest, gdi takogjer Majstori poverh Contracta pogoditi jesu. Zatose ponizno Utiecsemo i Molimo Plemenitoj Skupštini Warmeczkoj Dabise Smilovali i Nami u Poslova Varmeczki, sto mi ove godine na stranu Svitla Varmegji raditi morali budemo odlasniczu Millostivno Ucsiniti Dostojali, Koju Millost Utajncsi(?) Zadobiti Ruke Ljubecsi Ostajemo.«¹⁷ I u ovome dopisu se dakle spominje nova crkva, što dodatno potvrđuje datacije koje navode Bogdanović i donekle Anđela Horvat. Sve do pronalaska projekta ili nekih drugih izvora neće ipak biti moguće u cijelosti precizno ustanoviti je li 1843. podignut samo zvonik ili cijela građevina.

Crkva je završena za arhiepiskopa srijemskokarlovačkog, budućega slavnog patrijarha Josipa Rajačića, za budimačko-poganovačkog paroha Konstantina Popovića, dok je knez poganovački bio već spomenuti Ignjatija Branković.¹⁸

Poganovci su tada bili selo u okviru valpovačkog vlastelinstva obitelji Hilleprand von Prandau, no čini se da vlastelinstvo nije aktivno sudjelovalo u gradnji crkve,¹⁹ iako je imalo ulogu u sporu koji je izbio između mještana oko crjepova namijenjenih pokrivanju crkve.²⁰ S obzirom

na povezanost s Valpovom ne čudi, međutim, angažiranje tamošnjeg majstora Geoga Seuferta (vjerojatno vlastelinskog graditelja) na izgradnji crkve.

Arhitektonsko rješenje crkve

Crkva sv. Ilije u Poganovcima jednobrodna je građevina s tornjem postavljenim ispred pročelja. Tlocrta je pojednostavljenoga latinskog križa vrlo kratkih poprečnih krakova koji služe kao pijevnice. Pijevnice su pravokutno zaključene, za razliku od pijevnica susjedne budimačke crkve koje su polukružne. Sjeverna je služila primarno kao mjesto za paljenje svijeća, dok su se samo u južnoj nalazili pjevači, pa je tamo i postavljen pult za njih.

Poganovačka crkva pripada doista brojnoj skupini jednobrodnih longitudinalnih jednotoranskih sakralnih građevina. Kako je riječ o tipu građevine koji se mogao veličinom prilagoditi potrebama mjesta i čija izvedba nije bila tehnički složena, pa su ga i slabije obrazovani graditelji mogli realizirati, koristio se za crkve svih vjeroispovjednih zajednica tadašnje Slavonije, katoličke, pravoslavne i kalvinske, u 18. i 19. stoljeću. Budući da je ovo monografski članak o jednoj crkvi, kontekst iz kojega je proistekla nema smisla naširoko objasnjavati. Radi informacije mogu se spomenuti najvažnije baroknoklasicističke jednobrodne jednotoranske crkve pravokutnoga longitudinalnog tlocrta. Najvažniju varijaciju u njihovu izgledu predstavljao je položaj tornja – pojedine imaju toranj postavljen ispred broda (kao poganovačka), dok je kod većega dijela toranj ugrađen u samo tijelo crkve. Najveće su i najreprezentativnije raščlanjene crkve u većim mjestima (katolička crkva sv. Stjepana, danas Blažene Djevice Marije, Nova Gradiška, 1811.–1828.; pravoslavna crkva u Dalju, 1791.–1798.). U slavonskim selima, kako onima pod krajiškom upravom tako i u dijelovima koji su bili u sastavu Banske Hrvatske (kao i Poganovci), iznimno su brojne pa se navode samo karakteristični primjeri: katoličke župne crkve u Feričancima (1804.), Podgoraču (1806.) i Podcrkavlju (1846.), te parohijalne pravoslavne crkve u Mirkovcima (1809.–1813.), Gabošu (1810.–1839.), Lovskoj (1842.)... Ovaj tipološki obrazac toliko će se duboko ukorijeniti da će niz crkava podignutih i u trećoj četvrtini 19. stoljeća (!) imati slične stilske i prostorne odlike, kako pokazuju primjeri župnih crkava u Đakovačkim Selcima (1859.), Nuštru (1860.) i Inđiji (1872.).²¹ Na području civilne, odnosno Banske Hrvatske bile su češće crkve građene s tornjem koji počiva na četiri stupca i koji je prislonjen uz glavno pročelje, dok su na području Vojne krajine bile češće crkve s tornjem koji je ugrađen iznad glavnog pročelja. U prostornom ustrojstvu pravoslavne i katoličke crkve razlikuju se samo time što pravoslavne nemaju sakristiju.

Poganovačkoj crkvi po tipu raščlambe i položaju zvonika najbliže su crkve podignute na području valpovačkog vlaste-

5. Sjeverno pročelje i apsida crkve u Poganovcima, današnje stanje (foto: D. Damjanović, 16. 2. 2014.) / Northern façade and apse of the church in Poganovci, present state

linstva: katoličke u Brođancima (1798.), Rakitovici (1798.), Harkanovcima (1799., proširena 1940.), Nardu (1815. ili 1817.), Čamagajevcima (1817.), Marijancima (srednjovjekovna crkva iz 15. stoljeća dograđena 1819.), Šljivoševcima (1794.–1822.), Beničancima (1824.), Radikovcima (1834.), Habjanovcima (1837.) i Ladimirevcima (iz 18. stoljeća, završena 1848.),²² te pravoslavne u Kućancima (1828.), Kapelni (1834.), a donekle i već spomenuta crkva u Budimcima (1760.–1766.).²³ Sve su jednobrodne građevine s tornjem postavljenim ispred glavnog pročelja i oslonjenim na četiri masivna pilona-stupca. Gotovo sve karakteriziraju vrlo jednostavno raščlanjena bočna pročelja, uglavnom s pokojom lezenom i istaknutim vijencem, te koncentracija dekoracije ponajviše na zvoniku. Tip svodova u unutrašnjosti i oblik apside varira od primjera do primjera. Iako vjerojatno nisu projektirane od strane istoga graditelja, za pretpostaviti je da su u gradnji svih ovih crkava sudjelovali uredi valpovačkog vlastelinstva, možda i vlastelinski inženjeri, pa da zbog toga između njih postoje brojne sličnosti.

Na nekoliko crkava valpovačkog vlastelinstva nalazimo zanimljiv i rijedak motiv koji se može vidjeti u prizemnom dijelu zvonika iznad portala poganovačke crkve – polukružni prozor u koji je umetnut zidani motiv oblika ćiriličnog

6. Kupola tornja poganovačke crkve (foto: D. Damjanović, 14. 4. 2013.) / Belfry dome of the church in Poganovci

slova »Ž«, koji Anđela Horvat naziva »lunetom na proboj«. Nalazimo ga tako na glavnom pročelju župne crkve u Donjem Miholjcu te spomenutih crkava u Šljivoševcima i Habjanovcima koje imaju zvonike i inače vrlo slične zvoniku poganovačke crkve, što se vjerojatno može objasniti okolnošću da je ove crkve obnavljao ili dograđivao spomenuti vlastelinski valpovački graditelj Georg Seufert.²⁴

Glavno pročelje, a osobito zvonik poganovačke crkve relativno su bogato raščlanjeni. Na bočnim je stranama na vrhu glavno pročelje zaključeno kosinama, kako je to vrlo često u slavonskom barokno-klasicističkom graditeljstvu, odnosno kod većine ranije spomenutih crkvi valpovačkog vlastelinstva. Središnji dio glavnog pročelja otvara se dvjema nišama. U obje su nekada stajale ikone, sv. Ilije i sv. Đurđa. Sudeći po fotografiji iz 1958., u to je vrijeme ostala sačuvana samo još jedna, u sjevernoj niši, a prema svjedočanstvu Anđele Horvat bila je slikana na limu.²⁵ Zvonik je isturen ispred pročelja i počiva na četiri masivna pilona. U prizemlju se prema zapadu otvara lagano isturenim klasicizirajućim portalom.

Zidani dio zvonika podijeljen je na tri kata. Svaki je kat zaključen vijencem, s tim da na najvišem katu vijenac uokviruje s dvije strane neku vrstu postolja za sat koji nikada

nije bio postavljen. Na središnjem katu zvonik se otvara pravokutnim, a na najvišem polukružnim prozorima.

Zvonik je na vrhu zaključen raskošnom metalnom kupolom koja se, kako je već spomenuto u uvodu, može ubrojiti u najraskošnije raščlanjene neobarokne kupole slavonskog historicizma. Sudeći prema dataciji na donjemu dijelu same kupole, izvedena je 1913. godine, kada je po svojoj prilici dovršena historicistička obnova crkve započeta 1905. postavljanjem novog ikonostasa.²⁶ Nije, nažalost, poznato koji ju je majstor izradio i u kojemu mjestu. Zvonik je na bočnim stranama na vrhu zaključen svojevrsnim dekorativnim lanternama, iznad kojih se uzdiže sama kupola. U donjemu dijelu kupola se širi u obliku lukovice ukrašene historicističkim girlandama. Prema zapadnoj strani ispod girlande na lukovici je izvedena spomenuta brojka »1913«. Donja je lukovica zaključena vijencem iznad kojega se diže »kat« kubusnog oblika zasječene strane ukrašen rozetama, otvoren jednostavnim prozorima sa žaluzinama i ponovno zaključen vijencem. Na samome vrhu kupole, iznad piramidalnog dijela uzdiže se manja lukovica ukrašena zvjezdicama i zaključena vijencem s »plamenicama« iznad koje je postavljena motka s jabukom i križem na vrhu.

Osim na kupoli tornja, križevi su postavljeni i na zabat istočnog kraja broda crkve te na zaključku krova apside. Danas se na krovu apside više ne nalazi originalni križ jer je zbog oštećenja skinut, obnovljen i postavljen nedaleko od seoskoga groblja.²⁷ Vrlo je zanimljivoga oblikovnog rješenja, ima dvije poprečne prečke, od kojih je donja uokvirena Kristovom trnovom krunom koja istodobno izgleda i kao stilizirano sunce. Stilski je riječ o djelu historicističke primijenjene umjetnosti s elementima secesije.²⁸

Bočna pročelja poganovačke crkve gotovo su neraščlanjena. Na vrhu su zaključena tek jednostavnim vijencem, a polukružno zaključeni prozori uokvireni su sa svih strana jednostavnom profilacijom. Budući da je apside crkve vrlo široka, no nešto niža od broda koji je pokriven vrlo visokim krovom zbog snažnog vertikalizma i stupnjevanja visine volumena, s istočne strane crkva izgleda vrlo slikovito.

U unutrašnjosti, crkva je natkrivena dijelom stropom, dijelom svodom, u cijelosti izvedenima od drva što je čest slučaj u pravoslavnim crkvama istočne Slavonije, Baranje i Srijema. Slični komparativni primjeri mogu se naći u pravoslavnim crkvama u selima u okolici Vukovara: Jankovcima, Mikluševcima, Pačetinu, Sotinu i Marincima, a vrlo je vjerojatno postojao i u crkvama u Poganovcima susjednom selu Budimcima te u Veri kod Vukovara, koje su zapaljene tijekom Drugoga svjetskog rata, pa su tada svodovi uništeni. Svod je vrlo jednostavno oslikan plavom bojom sa zlatnim »zvjezdicama«. Riječ je o pojednostavljenom tipu dekorativnog oslika široko raširenoga u sakralnoj umjetnosti 19. i početka 20. stoljeća.

Bočni su zidovi unutrašnjosti crkve vrlo jednostavno raščlanjeni – lezenama povezanim lukovima. Unutar svakoga

od ovih lukova nalaze se prozorski otvori. Prozori su danas polukružnog oblika, no umetnuti su u segmentne lukove, pa je moguće da su izvorno bili segmentno zaključeni i nešto veći i da su tek pri historicističkoj obnovi građevine, početkom 20. stoljeća, poprimili današnji izgled.

Zapadni dio crkve zauzima zidani kor koji se trima segmentnim lukovima otvara prema unutrašnjosti građevine. Teško je reći je li izvorno bio zamišljen u ovim oblicima ili je riječ o kasnijemu dodatku jer pod gornjega dijela kora zasijeca zazidane prozore zapadnog dijela crkve.

Današnji pod crkve postavljen je nesumnjivo pri obnovi početkom 20. stoljeća i po svoj je prilici proizvod tvornice opeke *Zagorka* iz Bedekovčine. Dijelom je pokriven opekama, a dijelom pločicama koje su ili monokromne ili pokrivenne fitomornim dekorativnim motivima.

Tijekom Drugoga svjetskog rata, od 1943. do 1944. godine, poganovačka je crkva djelomično stradala. Izgorio je dio krovista, a osobito je bio oštećen vrh zidanog dijela zvonika na kojemu se i danas djelomično vide oštećenja. Po svoj prilici tada je stradalo i svetište koje je danas prekriveno limenim pločama, a za pretpostaviti je da je prije Drugoga svjetskog rata i na ovome dijelu krova stajao crijep.²⁹

Kada je točno obnovljena crkva nakon Drugoga svjetskog rata, nije se moglo ustanoviti. Sigurno je da je 1958., kada ju je posjetila i fotografirala u sklopu terenskog obilaska Slavonije konzervatorica Anđela Horvat, već bila potpuno sanirana³⁰ i da je dobila izgled kakav ima i danas. Veću sanaciju crkva je doživjela i 1980-ih kada su obnovljena pročelja i postavljeni današnji ne osobito uspješni prozori s aluminijskim okvirima. Tih je godina zamijenjeno i posljednje izvorno zvono poganovačke crkve, tako da su danas sva iz 20. stoljeća.

Oprema crkve

Oprema poganovačke crkve predstavlja primjer jednoga pomalo pučkog interijera jedinstvenoga, međutim, po svojoj sačuvanosti. U crkvi se nalaze doista brojni vrijedni primjeri umjetničkog obrta: stolice za narod, vladličansko prijestolje, ripide, svijećnjaci, bogoslužbene knjige, itd., kao i brojne ikone. Budući da dokumentacija nije sačuvana, samo se na osnovi stilskih rješenja može pretpostaviti kada je koji dio opreme nastao.

Malo je vjerojatno da je išta od do danas preostalog namještaja, osim eventualno ripida te pojedinih ikona i knjiga, nastalo prije završetka gradnje crkve, dakle 1843. Iz 1840-ih su vjerojatno stolice i vladličansko prijestolje sudeći po njihovim pojednostavljenim klasicizirajućim oblicima.

Glavni dio opreme crkve, ikonostas, kasniji je rad, vjerojatno iz 1905. godine. Prvotni ikonostas nesumnjivo je bio vrlo skroman, možda i prenesen iz stare drvene crkve. Tek

7. Unutrašnjost crkve u Poganovcima, pogled prema ikonostasu (foto: D. Damjanović, 16. 2. 2014.) / Interior of the church in Poganovci, view towards the iconostasis

krajem šezdesetih godina 19. stoljeća Poganovci dobivaju »novi« ikonostas – točnije rečeno, prenose se ikone iz 17. stoljeća sa starog ikonostasa crkve manastira Orahovice nakon što je 1868. u tamošnju crkvu postavljen novi ikonostas nazarenskoga srpskog slikara Pavla Simića.³¹ Nakon što je početkom 20. stoljeća Lazar Bogdanović, spomenuti paroh u obližnjem Osijeku i jedan od prvih istraživača umjetnosti Srpske pravoslavne crkve na području Slavonije i Vojvodine, došavši u Poganovce i Budimce, ustanovio vrijednost orahovičkih ikona, na njegovu su inicijativu one vraćene u manastir u čijoj su se zbirci nalazile sve do početka Drugoga svjetskog rata.³² Osim orahovačkih, na poganovačkom je ikonostasu, prema Bogdanovićevim tvrdnjama, stajao niz starijih ikona s nekoliko različitih ikonostasa, no nažalost nije precizirano ni o kojim je ikonostasima riječ niti gdje su one završile nakon što je u Poganovcima postavljen novi ikonostas. Ne može se isključiti mogućnost da ih je Bogdanović odnio u Osijek, no o tome ne postoje pisana svjedočanstva. Moguće je i da su sve stare ikone predane manastiru Orahovici. Kako su ikone iz Orahovice završile

8. Bogorodica s Kristom, ikona na ikonostasu crkve u Poganovcima (foto: D. Damjanović, 16. 2. 2014.) / *Madonna and Child, icon on the iconostasis of the church in Poganovci*

u Poganovcima, nije teško ustanoviti. Manastiru je, naime, kao hodočasničkom centru, selo gravitiralo. Orahovica je bila duhovni centar ne samo za sela požeške okoline nego jednako tako i za područje ravničarskog dijela Slavonije, odnosno istočnoga slavonskog Podravlja.³³ Poganovcima su, kao siromašnom selu koje do tada u crkvi nije imalo pravog ikonostasa, orahovački monasi poklonili stare ikone nerazumijevajući u to vrijeme još uvijek njihovu vrijednost.

Povratak ikona sa staroga orahovičkog ikonostasa u manastir bio je moguć stoga što je, vjerojatno 1905., postavljen novi ikonostas u poganovačkoj crkvi.³⁴ Ovaj ikonostas stoji i danas i gotovo je potpuno sačuvan. Tijekom Drugoga svjetskog rata, nakon što je krajem 1941. poganovačka crkva pretvorena u katoličku, bio je razmontiran, iznesen iz crkve i stajao je na tavanu škole i zgrade tzv. straže u središtu sela.³⁵ Pri paljenju škole krajem rata ikonostas je već vraćen u crkvu. Na tavanu su ostala samo dvoja bočna vrata koja su tom prilikom izgorjela. Nova vrata nisu nikada načinjena, te danas na njihovu mjestu stoje vezeni ručnici, pokloni mještana.

9. Promotivna razglednica s ikonama zagrebačkog slikara Toše V. Kovačevića namijenjenim za prodaju; HDA, fond br. 675, PGEF (Pravoslavna gornjokarlovačka eparhija, Plaški), kutija br. 966 / *Promotional postcard with icons by the Zagreb painter Tošo V. Kovačević destined for sale; Croatian State Archives, fond n. 675, Orthodox Eparchy of upper Karlovac, Plaški, box 966*

Arhitektura ikonostasa u cjelini je izrađena od drveta. Ikone su slikane na platnu koje je vezano za drvo. Ikonostas je vrlo velik i u potpunosti odvaja i fizički i vizualno svetišni prostor od dijela crkve za vjernike. Budući da se prilagođava arhitekturi crkve, očito je kako su i slikar i stolar koji su ga izrađivali raspolagali s točnim mjerama prostora za koji su radili. Jednako se tako ikone svojim oblikom prilagođavaju arhitekturi ikonostasa – većinom su lučno završene, dijelom su potpuno pravokutne, dok dio ikona ima nepravilne okvire koji prate oblike površina na tim dijelovima ikonostasa. Raspoređene su u četiri reda, s tim da se, u načelu, njihova visina smanjuje od gore prema dolje.³⁶ Ikonografski raspored u potpunosti slijedi pravila uobičajena za ikonostase 19. stoljeća. U donjem redu stoje prijestolne ikone Bogorodice s Kristom u naručju s lijeve, te samog Krista s desne strane carskih dveri. Na carskim je dverima prikazano *Blagoveštenje*, koje se redovito postavlja na ovo mjesto. Za pretpostaviti je kako su na bočnim vratima, koja su, kako je već spomenuto, izgorjela tijekom Drugoga svjetskog rata, stajale još dvije ikone pojedinačnih svetaca, vjerojatno sv. Jovana Krstitelja te sv. Nikole ili eventualno ikone arkandela Mihaila i Gavrila, jer se one redovito pojavljuju na ovim mjestima ikonostasa. U drugom redu ikonostasa postavljene su prilično velike ikone velikih praznika: *Rođenje Hristovo*, *Vaznesenje Hristovo*, *Tajna večera*, *Vaskrsenje Hristovo* te *Krštenje Hristovo*. Iznad ikona velikih praznika u trećem redu ikonostasa postavljeno je pet ikona. U središtu, iznad *Tajne večere*, a ispod križa, kako je uobičajeno, prikazana su *Sveta Trojica*. Desno i lijevo od ove, dosta velike ikone, stoje četiri manje ikone – na krajevima prikazi četiriju evanđelista, a u srednjem dijelu pojedinačne ikone sv. Ilije i sv. Georgija. Činjenica da je na ikonostas postavljena ikona sveca kojemu je crkva posvećena jasno govori kako su ikone naručene namjenski

10. *Tajna (Posljednja) večera*, ikona na ikonostasu crkve u Poganovcima (foto: D. Damjanović, 16. 2. 2014.) / *Secret (Last) Supper*, icon on the iconostasis of the church in Poganovci

11. *Sv. Petka*, ikona na staklu u crkvi u Poganovcima, vjerojatno iz 19. stoljeća (foto: D. Damjanović, 16. 2. 2014.) / *St Paraskeva*, icon on glass in the church in Poganovci, probably 19th century

za Poganovce. Na samom vrhu ikonostasa u četvrtom redu, uz neoslikani, vrlo jednostavni križ iz kojeg su izlazile četiri shematizirane zrake sunca,³⁷ stoje ikone Bogorodice i sv. Jovana. S obzirom na oblik okvira ovih ikona te pejzaž koji je prikazan iza Bogorodice i sv. Jovana kao i činjenicu da su natpisi na njima drukčije grafije i druge boje u usporedbi s natpisima na drugim ikonama (napisani su bijelom bojom, dok su na ostalim ikonama crveni), vrlo je vjerojatno da je riječ o starijim, možda i baroknim ikonama sa staroga poganovačkog ikonostasa. Jesu li ove ikone dopremljene iz Orahovice s ostalim ikonama starog ikonostasa ili su naručene posebno za poganovačku crkvu, nije poznato. Dosta su pocrnjele, a djelomično su i uprljane ptičjim izmetom, tako da je teško procijeniti njihovu kvalitetu. Činjenica, međutim, da ih Lazar Bogdanović nije prebacio u manastir Orahovicu nesumnjivo upućuje da je riječ o slabijim djelima, iako je moguće da su seljani inzistirali da se ostave u crkvi kako bi se sačuvala uspomena na stari ikonostas.

Budući da se naručivanje nove opreme poganovačke crkve uopće ne spominje u dokumentima Odjela za bogoštovlje i nastavu hrvatske Zemaljske vlade s početka 20. stoljeća, za pretpostaviti je kako je sama crkvena općina,

možda uz eventualnu potporu arhidijecezalnih vlasti u Srijemskim Karlovcima, platila njezinu izradu. Potpora vlade ipak se ne može u cijelosti isključiti jer je budimački paroh Šandor (Aleksandar) Popović koji je bio nadležan i za poganovačku filijalnu crkvu, bio politički blizak vladi za Khuenova banovanja, pa se pretpostavlja da se snalazio i u promijenjenim političkim prilikama nakon 1903. godine. Znakovito je i da su mještani Poganovaca pri Khuenovoj posjeti Slavoniji 1893. osobito svečano dočekali bana³⁸ koji im je obećao pomoć u isušivanju močvarnih terena,³⁹ a za pretpostaviti je da ni crkva pri tome nije bila zaboravljena.

Okolnost da nisu sačuvani spisi o obnovi crkve u dokumentima Zemaljske vlade uvelike otežava istraživanje jer nema sačuvanih tragova ni o autoru ikona ni o autoru arhitektonskog okvira ikonostasa. Prilično je sigurno, međutim, da je autor ikona zagrebački slikar i trgovac crkvenim stvarima Toša V. Kovačević. U spisima Gornjokarlovačke eparhije čuva se jedan kalendar/katalog ovoga slikara s reklamnom razglednicom na kojoj su prikazane ikone gotovo identične poganovačkima, a koji se donosi u reprodukciji.⁴⁰ Drukčiji je tek arhitektonski okvir, a i javlja se nekoliko ikona kojih danas nema u Poganovcima (sv. Nikola, jedan *arhandel*),

što može biti posljedica, kako je već i spomenuto, stradanja crkve u Drugom svjetskom ratu. Moguće je da selo nije imalo novca za plaćanje ovako raskošnih okvira, pa su samo kupili ikone od ovoga slikara ili je, što je mnogo vjerojatnije, on izradio identične odnosno vrlo slične ikone za više mjesta.

Slikar koji je radio poganovačke ikone drži se uobičajenih kompozicijskih shema sakralnog slikarstva na ikonostasima. Riječ je o umjetniku koji nije bio jako obrazovan, no koji ipak pokazuje talent, što se osobito uočava u težnji za stvaranjem slikovitih motiva.

Uspješniji je u slikanju pojedinačnih likova, iako i njih katkada rješava dosta shematski. Pri slikanju složenijih kompozicija često radi brojne greške – pokreti likova su ukočeni, pravog kontakta između njih zapravo nema, lica su im deindividualizirana i posve shematski riješena. Zbog nepravilnih skraćivanja koja se javljaju na pojedinim slikama (*Blagovijesti, Vaskrsenje Hristovo*) čini se kao da slikar namjerno upotrebljava obrnutu perspektivu srednjovjekovne bizantske umjetnosti, no moguće je da se ona javlja i zbog slikareve nespretnosti.

Među najuspjelije ikone poganovačkog ikonostasa spada nesumnjivo *Tajna večera*. Na vrlo uspješan način slikar uklapa ovu kompoziciju, obično slikanu u horizontalnom okviru, u vertikalni format. Scenu smješta u vrlo plitki prostor zaključen stupovima između kojih je obješena crvena zavjesa. Apostole, koji dijelom sjede, a dijelom stoje, vrlo gusto raspoređuje oko velikog stola. Krist je dakako postavljen u središte kompozicije, dok je Juda prikazan s prednje strane stola kako skriva vrećicu s novcem iza sebe u desnoj ruci. Stol je gotovo posve prazan – na njemu stoji samo kalež ispred Krista te malena posudica ispred Jude.

Dok je za ikone bilo moguće ustanoviti autorstvo metodom komparacije, tko je radio arhitekturu ikonostasa nije se moglo pronaći u izvorima. Sličan, iako nešto jednostavniji ikonostas (što je možda i posljedica ratnih razaranja u Drugom svjetskom ratu) postoji i u Budimcima. Osobito je slično rješenje carskih dveri. Slične carske dveri ovima u Poganovcima i Budimcima nalazimo nadalje i u obližnjim Bračevcima, pa je moguće kako je na području Osijeka u to vrijeme neka stolarska radionica specijalizirano izrađivala ikonostase.

Arhitektura poganovačkog ikonostasa vrlo je jednostavna. Raščlamba je u osnovi klasicizirajuća, no neusporedivo jednostavnija u komparaciji s jednako tako klasicizirajućim ikonostasima koji su se izrađivali u zagrebačkoj obrtnoj školi prema projektima tada uglednih arhitekata kao što su Herman Bollé ili Vincenz Rauscher krajem 19. i početkom 20. stoljeća.⁴¹ Osnovu raščlambe predstavljaju plitki pilastri na kojima počiva isto tako slabo istaknuta entablatura. Sam vrh arhitekture ikonostasa nije sačuvan – nedostaje gornji dio okvira ikone *Svete Trojice*, koji je izgubljen vjerojatno tijekom preseljenja ikonostasa za vrijeme Drugoga svjetskog rata.

Osim ikona na ikonostasu poganovačka je crkva prepuna manjih ikona, cjelivajućih i drugih, postavljenih na razna mjesta u građevini, uglavnom iznad stolica. Među zanimljivije ikone može se ubrojiti ikona sv. Petke na staklu, koja stoji na zidu ispod kora crkve. Boja sa stakla djelomično se, nažalost, isušila i otpala, no ikona ipak do danas čuva dio izvornih likovnih kvaliteta. Ostatak je ikona slikan na drvu. Dio ih je Lazar Bogdanović pripisao slikaru Jovanu Tokaliću, vrlo aktivnom na području istočne Slavonije.⁴²

U pijevnici se čuvaju brojne liturgijske knjige, dio kojih se ističe po starosti i vrijednosti. U poganovačkoj se crkvi tako može naći evanđelje tiskano kod »Mrkšine crkve« u 16. stoljeću, a krajem 19. stoljeća u njoj se čuvao i rukopisni psaltir srpske redakcije koji je u međuvremenu nestao,⁴³ kao i niz knjiga, uglavnom tiskanih u Rusiji u 18. i prvoj polovini 19. stoljeća.

Od stolarije, osim ikonostasa, stolica i vladličanskog prijestolja na kraju treba spomenuti i dvojna vrata crkve, na glavnom i sjevernom pročelju, koja predstavljaju pučki rad, zanimljiv i vrijedan čuvanja, vjerojatno iz 19. stoljeća.⁴⁴ Crkva je okružena ogradom čiji su metalni dijelovi pak kvalitetan historicistički rad s početka 20. stoljeća.

Prikaz opreme crkve završit će se zvonima. Prije su na crkvi bila postavljena tri zvana, iz 1784., 1803. i 1891.⁴⁵ Kako ih je dio bio konfisciran u Prvom svjetskom ratu, u međuratnom su razdoblju postavljena nova, osim najmanjega koje je ostalo sačuvano do 1980-ih kada je nažalost pretopljeno.

Zaključne riječi

Poganovačka crkva sakralni je prostor koji je očuvao gotovo u cijelosti izgled dobiven nakon gradnje 1843., a u unutrašnjosti nakon historicističke restauracije izvedene od 1905. do 1913. Veće obnove nisu na njoj bile izvedene sredinom i u drugoj polovini 20. stoljeća. Riječ je stoga o vrlo vrijednom spomeniku koji se danas, nažalost, nalazi u prilično lošem stanju, pa bi trebalo što skorije pristupiti važnijim popravcima: sanirati krovnište, obnoviti pročelja i zidove u unutrašnjosti te oštećenja nastala dizanjem vlage. Posebna se pozornost treba posvetiti saniranju kupole tornja, zbog njezine iznimne oblikovne kvalitete. Crkva je na popis zaštićenih kulturnih dobara uvrštena 2003. godine.⁴⁶

BILJEŠKE

1 Tako je 1866. u selu živjelo 483 stanovnika, od toga 479 pravoslavnih i tri Židova. VINKO SABLJAR, *Miestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije Hèrvatske i Slavonije*, Nakladom i bèrztotiskom A. Jakića, Zagreb, 1866., 324. O naseljavanju sela: STJEPAN PAVIČIĆ, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, JAZU, Zagreb, 1953., 140.

2 LAZAR BOGDANOVIĆ, *Zapisi u knjigama crkve budimačke, I.*, Bogoslovski glasnik, I (1907.), 414–422 [416–417]. Moguće je da je samo-

stalna poganovačka parohija utemeljena i nešto ranije jer se za Budimce i Poganovce u popisu pravoslavnih svećenika iz 1776. navode dva *popa*. Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), fond br. 33, Virovitička županija (dalje: VŽ), kutija br. 64, br. spisa 197 – 1776. (Graeci GNUR Poparum Tabellares Conscriptioes exhibitur, 21. 5. 1776.).

3 LAZAR BOGDANOVIĆ (bilj. 2), 416–417.

4 MATA KOSOVAC, *Mitropolija karlovačka po podacima od 1905. god.*, Srpska Manastirska štamparija, Sremski Karlovci, 1910., 217–218; DUŠAN KAŠIĆ, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Savez udruženja pravoslavnih sveštenika SR Hrvatske, Zagreb, 1988., 186–187. S. G. M., »Osjeckopoljska eparhija«, *Enciklopedija pravoslavlja*, knj. II, Savremena administracija, Beograd, 2002., 1384; DUŠAN KOLUNDŽIĆ, *Prvi šematizam Eparhije osjeckopoljske i baranjske*, Eparhija osjeckopoljska i baranjska, JP Službeni glasnik, Dalj–Beograd, 2009., 7–8.

5 RADOSLAV M. GRUJIĆ, *Građa za istoriju pakračkog vladičanstva, IV.*, Bogoslovski glasnik, 10 (1906.), 395–409 [408].

6 HDA, fond br. 33, VŽ, knjiga br. 16 (544), godina 1783. i 1784., Zapis br. 554 – 1783. U kazalu se navodi: *Poganovcensem Parochialem Ecclesiam circa aedificandem Relatio praestatur*.

7 HDA, fond br. 33, VŽ, kutija br. 91, br. spisa 554 – 1783.

8 IVANA HORBEC, IVANA JUKIĆ (ur.), *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, sv. V: Virovitička županija*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002., 247–248.

9 STJEPAN SRŠAN (ur.), *Visitationes Canonicae. Kanonske vizitacije, knj. III, Valpovačko-miholjačko područje 1730.–1830.*, Državni arhiv u Osijeku, Biskupija Đakovačka i Srijemska, Osijek, 2005., 242–243.

10 U vizitaciji stoji: *In filioli Poganovcze pariter datur integra communitas cum ecclesia et popa*. STJEPAN SRŠAN (bilj. 9), 244–245.

11 STJEPAN SRŠAN (bilj. 9), 556, 559.

12 LAZAR TRIFUNOVIĆ (ur.), *Klasicizam kod Srba 2 – Građevinarstvo, Narodni muzej, Izdavačko preduzeće Prosveta*, Beograd, 1966., 440–441. Donosi se prijepis ugovora mještana Poganovaca i graditelja Georga Seuferta, Poganovci, 12. ožujka 1843. Ugovor se čuva u Mitropoljskom arhivu u Srijemskim Karlovcima. Mitropoljski arhiv (dalje: MPA), Konzistorija, 1843., dokument br. 141.

13 LAZAR TRIFUNOVIĆ (bilj. 12), 440–441.

14 LAZAR BOGDANOVIĆ (bilj. 2), 417.

15 LAZAR TRIFUNOVIĆ (bilj. 12), 441.

16 Nadbiskupski arhiv Zagreb (dalje: NAZ), Putna bilježnica A. Horvat br. XII, 1957.–1958., 87, Poganovci, 23. 10. 1958., četvrtak, u 9. 15.

17 HDA, fond br. 33, VŽ, dokument br. 1048 iz 1843. godine, dopis mještana sela Poganovci Skupštini Virovitičke županije, Poganovci, 16. 4. 1843.

18 Ibid.

19 Unutar fonda Valpovačko vlastelinstvo u Državnom arhivu u Osijeku sačuvani su računi seoske općine Poganovci (Državni arhiv u Osijeku (dalje: DAOS), fond br. 14, kutija br. 453, Rationes communitatis Poganovcze sela Poganovci, 1812.–1830.; DAOS, fond br. 14, kutija br. 454, Rationes communitatis Poganovcze sela Poganovci, 1831.–1841.), no u njima se ne spominje gradnja crkve, a nikakav se trag nije mogao naći ni u građevinskim i općim spisima vlastelinstva.

20 HDA, fond br. 33, VŽ, dokument br. 1592 – 1843., Extractus Protocolli Sedis Dominialis Civilis Ili(?) Domini Valpo, die 13. et subsequis Junii 1843 in cassio Valpo celebratae.

21 O sakralnoj arhitekturi Slavonije toga doba više u: ANĐELA HORVAT, *O klasicizmu u Slavoniji*, Osječki zbornik, XVII (1979.), 289–330 [303–310]; DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Arhitektura klasicizma, historizma i secesije u Slavoniji*, u: Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije, knj. II, katalog izložbe, Zagreb, 2009., 424–433.

22 Podaci o vremenu gradnje ili dogradnje crkava preuzeti iz: DRAGO TUKARA (ur.), *Šematizam Đakovačko-osječke nadbiskupije*, Nadbiskupski ordinarijat, Đakovo, 2013.

23 Podaci o vremenu gradnje crkava preuzeti iz: MATA KOSOVAC (bilj. 4), 822, 824. Podaci za Budimce prema: LAZAR BOGDANOVIĆ (bilj. 2), 415–416.

24 Habjanovačka crkva, ako se izuzme rješenje kupole zvonika te nepostojanje niša s bočnih strana glavnog pročelja, gotovo je identična poganovačkoj. Kako je sagrađena šest godina prije poganovačke crkve i kako je riječ o susjednim selima koje razdvaja šuma, s prilikom može pretpostaviti da je riječ o djelu istog arhitekta.

25 Fotografiju je snimio Nino Vranić, 1958.; Ministarstvo kulture, fototeka, inv. br. 19615, br. negativna I-A-154.

26 O postavljanju ikonostasa i opremi crkve pogledati više u sljedećem poglavlju.

27 Na ovome podatku zahvaljujem pokojnom Željmiru Prekodravcu koji se godinama brinuo za održavanje crkve i izvodio osnovne sanacijske radove na građevini. Sudeći po fotografijama iz Ministarstva kulture iz 1958. na kojima se vidi ovaj križ iznad svetišta, riječ je o točnom podatku.

28 Zbog originalnosti i kvalitete pri budućoj obnovi crkve trebalo bi nastojati izraditi repliku ovoga rada i postaviti ga na mjesto na kojemu je stajao izvorni križ. Stilske analogije kupole poganovačkog zvonika neće se posebno objašnjavati jer je u pripremi tekst o kupolama zvonika 19. stoljeća u nas u kojemu će to biti detaljno razloženo.

29 O stradanju poganovačke crkve za Drugoga svjetskog rata govore sjećanja mještana te tekst MILORAD L. MIŠKOVIĆ, *Rušenje crkava i uništavanje crkvenog inventara u Arhijerejskom namesništvu osjeckom*, u: Kalendar Srpske pravoslavne patrijaršije – Crkva, Beograd, 1991., 64–75 [74].

30 NAZ, Putna bilježnica A. Horvat br. XII, 1957.–1958., 87, Poganovci, 23. 10. 1958., četvrtak, u 9. 15. ujutro.

31 LAZAR BOGDANOVIĆ (bilj. 2), 417.

32 Ibid.

33 Dok su sela središnje Slavonije hodočastila u manastir na ljetnoga Svetog Nikolu, sela Osječkog polja hodočastila su na Preobraženje Gospodnje.

34 Lazar Bogdanović ističe 1907. da je prije dvije godine u poganovačku crkvu postavljen novi ikonostas, dakle riječ je vjerojatno o 1905. LAZAR BOGDANOVIĆ (bilj. 2), 417.

35 Sjećanja pokojnog zvonara crkve g. Vlajka Koronsovca koji se godinama brinuo za održavanje građevine.

36 Iznimku jedino predstavljaju ikone *arhandela* Gavrila i Bogorodice na carskim dverima koji stoje u donjem redu ikona, no koje su vrlo male.

37 Do danas je ostala sačuvana još samo jedna.

38 »U Poganovcih bio je svietli ban srdačno pozdravljen. Kuće bijahu okićene čilimi«. –, *Banov put po virovitičkoj županiji*, Narodne novine, 233 (11. listopada 1893.), 2–4; Isto i u: »In Poljanovce (Poganovce, ispravak autora) wurde Se. Excellenz von den Ortsbewohnern, die ihre Häuser reichlich mit nationalen Teppichen und Fahnen geschmückt hatten, herzlichst begrüßt.« –, *Der Banus in Slavonien*, Agramer Zeitung, 233 (11. listopada 1893.), 2–3.

39 »Unter begeisterten stürmischen Acclamationen der Bevölkerung setzte Se. Excellenz die Fahrt nach Poganovce fort, von einer zahllosen Volksmenge erwartet. Alt und Jung drängt sich an den Banus heran, um den geliebten Landesvater zu sehen und um aus seinem Munde die Ermahnungen zur ausdauernden Arbeit zur Gesetzlichkeit und zur Ordnung zu hören. Se. Excellenz nahm hier der Stande der Nationalwirtschaft wahr, ließ sich über die getroffenen Maßnahmen zur Entwässerung des Tieflandes eingehend berichten und schied endlich unter brausenden Živiorufen, um sich nach Čepin zu begeben.« –, *Der Banus in Slavonien*, Agramer Zeitung, 240 (19. listopada 1893.), 2–3.

40 HDA, fond br. 675, Pravoslavna gornjokarlovačka eparhija, Plaški (PGEP), kutija br. 966, ED, 1912., br. 400–773, i b. b. Kalendar ima sljedeći naziv: *Kalendar najveće trgovine i prve zagrebačke radionice svih srpsko pravoslav. crkvenih stvari Toše V. Kovačevića u Zagrebu*, Bogovićevo ul. (Srpska škola), Štampa srpske štamparije u Zagrebu, 1913.

41 Više o arhitekturi ikonostasa u hrvatskom historizmu u: DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Arhitektura ikonostasa u opusu Hermana Bolléa*, Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, 18/1 (39) (2010.), 62–79.

42 LAZAR BOGDANOVIĆ, *Srbi slikari*, Srpski Sion, 35 (27. kolovoza 1900.), 568–570.

43 Spominje ga Lazar Bogdanović: LAZAR BOGDANOVIĆ (bilj. 2), 417–420.

44 NAZ, Putna bilježnica A. Horvat br. XII, 1957.–1958., 87, Poganovci, 23. 10. 1958., četvrtak, u 9. 15.

45 LAZAR BOGDANOVIĆ (bilj. 2), 417.

46 Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Izvod iz Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske br. 6/2003, Lista zaštićenih kulturnih dobara, broj registra: Z-1270.

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom br. 4153 *Croatia and Central Europe: Art and Politics in the Late Modern Period (1780-1945)*.

Summary

Dragan Damjanović

The Orthodox Church of Saint Elias in Poganovci

The church of Saint Elias belongs to a group of valuable and well-preserved religious buildings of Baroque-Classical features in Slavonia. It is a single-nave church with a façade belfry and a large semi-circular apse. The ground plan is formed as a simplified Latin cross with very short arms, which serve as choirs.

Scarce preserved 18th-century documents reveal that Poganovci did not have a church long after the liberation from the Ottoman rule. The first mention of the intention to build a new church is recorded in archival sources in the years 1783–1784. However, it is fairly certain that the church begun in the said period was not the present-day structure, but rather a smaller wooden church.

The present-day church in Poganovci appears to have been fully erected only in early 1840s, but the building campaign cannot be precisely dated due to the imprecisions in the published contract between the inhabitants of Poganovci and the builder Georg Seufert. The contract, dated 12 March 1843, concerns primarily the construction of the church belfry, but also mentions the roof construction erected on »new walls«. It remains unclear whether this expression refers to an annexed part of the church (the belfry and possibly the choir loft) or to the whole structure. However, it is also possible that the wording of the contract was imprecise, and that the whole church was erected in 1843. The costs of its construction amounted to 2500 florins. In 1913 the church belfry was covered by a new dome, one of the most elaborate Neo-Baroque domes of Historicism in Slavonia.

The furnishings of the church in Poganovci are an example of an almost folk interior, unique for its state of preservation. The church houses numerous valuable examples of arts and crafts: congregation chairs, bishop's throne, ripidions, candlesticks, liturgical books and so on, as well as numerous icons. Due to the lack of archival records, the dating of the church furnishings can be deduced only on the basis of stylistic features. The present iconostasis, probably executed by Tošo V. Kovačević from Zagreb, was presumably installed in 1905.

